

על שירת הסירנה ועדשת המיקרוסקופ: דונה הראווי בין ביקורת לפוסט־ביקורת*

יוני ליבנה

בחרנו לכלול בגיליון זה מאמר מתורגם מאת הת'ר לאב, המאיר פנים מוכרות פחות בעבודתה של דונה הראווי – תאורטיקנית ומבקרת פמיניסטית רב־תחומית. החיבור שזכה לתהודה הרחבה ביותר מבין כתביה של הראווי, והיחיד שתורגם עד כה לעברית, הוא ככל הנראה "מניפסט לסייבורג"⁴, המדגים באופן מובהק ופרוגרמטי כיצד הראווי בוחנת ומייצרת קשרים בלתי צפויים בין תאוריות המגדר, המעמד, המדע והטכנולוגיה – בעודה נעה בין ביקורת תרבות, ניתוח פוסט־סטרוקטורליסטי של קטגוריות חברתיות ומחווה לז'אנר המדע הבדיוני. המניפסט היה גם מקור השראה לדיונה של מורן אריה בשירתה של אפרת מישורי, הנכלל בגיליון זה.⁵ אך מאמרה של לאב מתמקד בעבודות אחרות של הראווי, משנות השמונים והתשעים של המאה העשרים, שבהן חקרה מכיוון פמיניסטי ואנטי־גזעני את המושג ההיסטורי והתרבותי "אובייקטיביות מדעית". העניין שלנו במאמרה של לאב הוא במתח העולה ממנו בין ביקורת לפוסט־ביקורת, כשם הספר שבו נכלל,⁶ וכלב הדיון העכשווי במושג הביקורת והמחשבה שאחריה. דיון זה קשור גם, כמובן, בניסיון ביקורת הספרות בשנים האחרונות לשוב ולהתמקד בפני השטח של הטקסט הספרותי ובמשמעויותיו החומריות, בניגוד לקריאה הפרשנית הסימפטומטית ששלטה בביקורת הספרות בעשורים האחרונים של המאה הקודמת, שהציעה מודל עומק דו־שכבתי של

* מחבר המאמר מודה לקרן עזריאלי על התמיכה ועל ההשתתפות בתוכנית עמיתי עזריאלי.
4 דונה הראווי, "מניפסט לסייבורג: מדע, טכנולוגיה ופמיניזם סוציאליסטי בשלהי המאה העשרים", מאנגלית: מריאנה בר, ללמוד פמיניזם: מקראה: מאמרים ומסמכי יסוד במחשבה פמיניסטית, דלית באום, דלילה אמיר, רונה ברייר־גארב, יפה ברלוביץ', דבורה גריינמן, שרון הלוי, דינה חרובי וסילביה פוגל־ביז'אוי (עורכות), תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 2006, עמ' 277–326.
5 מורן אריה, "לב אחד שבור / בלב אחד שלם": מופעים סייבורגיים בשירת אפרת מישורי, כאן, עמ' 287.

6 Heather Love, "The Temptations: Donna Haraway, Feminist Objectivity, and the Problem of Critique", Elizabeth S. Anker and Rita Felski (eds.), *Critique and Postcritique*, Durham: Duke University Press, 2017, pp. 50-72

הטקסט, וביקשה לחשוף את המצוי מתחת לפני השטח, את מה שהודחק והוצפן בטקסט – מודל המזוהה בעיקר עם פרידריק ג'יימסון.⁷

הת'ר לאב, חוקרת ספרות ותאורטיקנית קווירית, טוענת שצורת הפרשנות המורכבת והדינמית המתגלה בעבודתה של הראוי – בחיבורים כמו *Primate Visions* [להלן: תצפיות של פריקטים], "Situated Knowledges" [להלן: "ידיעות ממוצבות"] ו-"Modest_Witness@Second_Millennium" [להלן: "עדה_צנועה"] – ספק נזנחה ונשכחה, ספק הובנה באופן חלקי ומכליל.⁸ במאמרה לאב מציעה דיוקן אינטלקטואלי מחודש של הראוי, המגיב בין היתר להתקבלותה בשדה המחקר הפמיניסטי. שם הראוי נתפסת כמבקרת פוסט-מודרנית של ידע מדעי, וכמי שהסירה את המסווה האידאולוגי מעל המעמד השקוף, הניטרלי והסמכותי של אובייקטיביות מדעית, כמנגנון פיקוח ושליטה חברתית. לאב טוענת שאפיון זה של הראוי מתעלם מביטויים של כבוד והוקרה בכתביה כלפי האופן שבו מדענים מגדירים את עבודתם. יתרה מכך, הקריאות האלו מתעלמות משאיפתה המוצהרת של הראוי לנסח גרסה פמיניסטית של אובייקטיביות, שאינה מסתפקת בכלים של ניתוח תרבותי, אידאולוגי או לשוני, אלא מאמצת גם ערכים ופרקטיקות של התבוננות הקרובים מאוד לזו המדעית. התעלמות הביקורת מן החתירה של הראוי לנסח גרסה פמיניסטית של אובייקטיביות היא, לפי לאב, המחשה אירונית לכניעת הביקורת ל"פיתויים" שהראוי תיארה כמלכודת אינטלקטואלית ואנליטית: ניסיון להכפיף מציאות עשירה, מתהווה וחסרת יציבות לכדי קוד פרשני אחד.

הראוי, על פי לאב, גיבשה לעצמה צורת התבוננות אמביוולנטית, המשלבת ביקורת ודאגה, היענות וקריאת תיגר, גם ביחס למושא הניתוח וגם ביחס לכלים הפרשניים ששימשו אותה – עצמה כמבקרת הידע המדעי. לאב מבקשת לקרוא מבעד לעיניה של הראוי את הפולמוס העכשווי בשאלת הביקורת המעסיקה חוקרי ספרות ותרבות בשנות האלפיים. בעידן הנוכחי, שבו הקריאה הביקורתית מותקפת כצורה הרסנית ומקטבת של מחקר, ושב פרשנות עומק אידאולוגית של אובייקטים ושדות תרבותיים מתוארת כצורה פרנואידית או קונספירטיבית של ניתוח והפקת משמעת,⁹ לאב מתבוננת באופן שבו

7 כתב העת *Representations* הקדיש גיליון מיוחד לדיון במתודות לקריאת "פני השטח" (Surface Reading) כחלופה לקריאה סימפטומטית: Sharon Marcus and Stephen Best (eds.), "The Way We Read Now", special issue, *Representations* 108, 1 (Fall 2009). לתרגום מאמר הפתיחה מאת עורכי הגיליון ראו, סטיבן בסט ושרון מרקוס, "קריאה של פני השטח: מבוא", מאנגלית: שגב עמוסי, אות: כתב עת לספרות ולתיאוריה 9 (סתיו 2019), עמ' 17–42.

8 Heather Love, *Feeling Backward: Loss and the Politics of Queer History*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2007; Donna Haraway, *Primate Visions: Gender, Race, and Nature in the World of Modern Science*, New York, NY: Routledge, 1989; Donna Haraway, "Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective", *Feminist Studies* 14, 3 (Fall 1988), p. 578; Donna Haraway, "Modest_Witness@Second_Millennium", *FemaleMan@Meets_OncoMouse™: Feminism and Technoscience*, New York, NY: Routledge, 1997, pp. 23-39.

9 ראו, איב קוסופסקי סדג'וויק, "קריאה פרנואידית וקריאה מאחה, או: אתה כל כך פרנואיד, אתה בטח חושב שהמסה הזאת היא עליך", מאנגלית: מאיה מיכאלי, אות: כתב עת לספרות ולתיאוריה 9 (סתיו 2019), עמ' 145–173.

הראווי תיארה, בדיעבד, את המשבר שנקלעו אליו לימודי המדעים והטכנולוגיה כשדה של מחקר ביקורתי, ומפרשת אותו כהקדמה לשיח הפוסט-ביקורתי במדעי הרוח. לדבריה, הראווי מאירה את הנזק הטמון בהיצמדות לניתוח ביקורתי של ידע מדעי ופרקטיקה מדעית – ניתוח שבבסיסו עמדה ספקנית המקבלת פנים נוקשות ודוגמטיות, שאינה מסוגלת לדון עוד בממשות ובעובדות. לפי הראווי, זוהי ביקורת התוקפת ומערערת את עצמה. היא כותבת:

יצאנו לדרך בשאיפה לפתח כלי עוצמתי של דה־קונסטרוקציה; התכוונו להעמיד למבחן את טיעוני האמת של המדע כמעין גוף ערין, כשאנחנו מצביעים על הייחודיות ההיסטורית והרדיקלית – ומשום כך על מה שנתון לוויכוח – בכל שכבה בקליפת הבצל של הבניות מדעיות וטכנולוגיות. והינה, בסופו של דבר, אנחנו מוצאים עצמנו במצב אפיסטמולוגי דמוי טיפול בנזעי חשמל: במקום שטיפת פנינו הדרך לשולחן ההימורים הכבדים, לאותה תחרות של הטלת ספק באמיתות מוסכמות, אנחנו מונחים על שולחן הניתוחים, סובלים מהפרעת ריבוי אישיות שהמטנו על עצמנו.¹⁰

לאב משווה בין הראווי ובין ברונו לאטור, הפילוסוף, הסוציולוג והאנתרופולוג שכתב שני עשורים, במהלך דומה, לכאורה, היכה על חטא ביחס למתודה הביקורתית שהוא עצמו ביסס כחוקר מוביל בתחום לימודי המדע והטכנולוגיה. במאמרו רב־ההשפעה "Why Has Critique Run Out of Steam?" תיאר לאטור את המבוי הסתום שהגיעה אליו הביקורת כמתודה אנליטית וכעמדה אתית, לנוכח משבר האקלים והשיח הקונספירטיבי בנוגע להתחממות הגלובלית כעובדה מדעית.¹¹ לאטור מזכיר בהקשר זה את שמה של הראווי כמי שהקדימה לנסח את הצורך בכלי תיאור ופרשנות שיחליף את הניתוח הביקורתי של ידע מדעי, ושבמקום לשרת מהלך של ערעור וחשיפה אידאולוגית יסייע לחוקרים מדיסציפלינות נפרדות להגן על מושא המחקר שלהם ולדאוג לו. לשם כך מציע לאטור להניח ליריבות ההיסטורית בין מדענים, הומניסטים וחוקרים חברתיים. לאב משתייכת לזרם חוקרי הספרות והתרבות שנענו לקריאתו של לאטור ותרגמו אותה להקשר ספרותי. בשני מאמרים מוקדמים יותר היא נעזרת בכתביו מראשית המאה ה-21 כדי להציע חלופה לנורמות של קריאה צמודה ופרשנות מעמקים. מתודת הקריאה הספרותית של לאב מציגה פתוחה להשפעות סוציולוגיות של התבוננות וניתוח, ומציעה תפיסה פרשנית נטולת עומק מטפיזי של השדה התרבותי, שבו כל מרכיביו – האנושיים והבלתי אנושיים, הטקסטואליים והחברתיים, הטכנולוגיים והמושגיים – ניצבים על

10 Haraway, "Situated Knowledges", הערה 5 לעיל, עמ' 578. התרגומים כאן ולאורך כל המאמר שלי, אלא אם כן צוין אחרת, י"ל.

11 Bruno Latour, "Why Has Critique Run Out of Steam? From Matters of Fact to Matters of Concern", *Critical Inquiry* 30, 2 (Winter 2004), pp. 225-248

אותו מישור של ממשות וחשיבות אונטולוגית.¹² במאמרה הנוכחי לאב אומנם קוראת את הראוי בראי הנקודות המרכזיות שלאטור מעלה, אך הפעם היא עושה זאת מתוך ביקורת כלפי עמדתו הפוסט-ביקורתית של לאטור, כשהיא מצביעה על הפערים העקרוניים והסגנוניים בינו ובין הראוי: באופן שבו הם מגדירים את מקומם של פולמוס ויריבות אינטלקטואלית בשדה המחקר; ובאופן שבו הם מנסחים את הקשר שבין טבע, מדע ומגדר.

כאמור, לאטור הצביע על השיח האנטי-מדעי שאימצו חוגים שמרניים בימין האמריקני כתולדה – או גרסה וולגרית – של המתודה שהוא-עצמו עזר לבסס ולפתח כסוציולוג ואנתרופולוג.¹³ עשרים וחמש שנה לפניו ביצעה הראוי מהלך דומה של ביקורת עצמית, וגם היא הסתייגה מ"אמצעי הניתוח החומציים של השיח הביקורתי"; אותם כלים תאורטיים המחלישים את עצם האפשרות לנהל שיח פוליטי ודמוקרטי העוסק במציאות, בָּאמת ובעובדות. "הסרנו את המסווה מעל דוקטרינות האובייקטיביות", היא כותבת ב"דיעות ממוצבות":

אבל מה שבסופו של דבר יצרנו הוא עוד תירוץ אחד לא ללמוד פיזיקה פוסט-ניוטונית, עוד צידוק אחד לזנוח אותן פרקטיקות פמיניסטיות נושנות, שלימדו אותנו לתקן בעצמנו תקלות ברכב. אלה בלאו הכי רק טקסטים, אז תנו אותם בחזרה לבחורים.¹⁴

הראוי, טוענת לאב, הזהירה מצורה מדולדלת ונסוגה של ביקורת פמיניסטית המפנה עורף לידע מדעי וטכנולוגי, אך בסופו של דבר בכך היא משאירה על כנם את יחסי הכוח המגדריים. עם זאת, הראוי גם ביקרה את העיוורון האתני, המגדרי והמעמדי המתגלם בתפיסת האובייקטיביות המדעית כהתבוננות חסרת גוף שאינה מעורבת במציאות. הביקורת הזאת מהדהדת גם בשאיפתה לתרגם להקשר פמיניסטי סגולות מדעיות של התמדה, מחויבות, מיקוד וקונקרטיות, המתגלמות אף הן בפרקטיקה של תצפית וניסוי. זוהי נקודה משמעותית לפי לאב, מפני שהיא מאירה גם את הסכנה ההפוכה הטמונה בהצעה המאוחרת של לאטור: הפניית עורף למתודה הביקורתית, המתבססת על אפיון צר ומשטיח שלה כעמדה אידאולוגית.

אכן, הראוי התנגדה לרטוריקה הלוחמנית האופיינית לזרם המרכזי בשדה לימודי המדעים (ובין היתר, ללאטור עצמו בעבודותיו המוקדמות), המתבססת על עולם דימויים של קרבות ובריתות, ניצחונות ותבוסות, שמתוכם מגיחה תאוריה דומיננטית המקבלת

12 Heather Love, "Close but not Deep: Literary Ethics and the Descriptive Turn", *New Literary History* 41, 2 (Spring 2010), pp. 371-391; Heather Love, "Close Reading and Thin Description", *Public Culture* 25, 3 (71) (September 2013), pp. 401-434

13 בדומה לכך, גם חבר קובל על כך ש"פוליטיקת הזהויות", שהיה שותף לניסוחה בביקורת הספרות והחברה הישראלית, נוצלה בידי הימין באופן שעיוות את משמעותה. חנן חבר, "נגד פוליטיקת הזהויות ומעבר לה: בעקבות קרול ג'ייקובס על הפסנתר", מכאן יז (ספטמבר 2017), עמ' 443-453. וראו גם מאמרה של קרול ג'ייקובס, "לנגן בפסנתר של ג'יין קמפיון: ביצוע פוליטי", מאנגלית: ניר קדם, מכאן יז (ספטמבר 2017), עמ' 414-442.

14 Haraway, "Situated Knowledges", הערה 5 לעיל, עמ' 577-578.

מעמד סמכותי של עובדה. ועם זאת, אומרת לאב, הראווי מעולם לא ויתרה על המתודה העיקרית של לימודי המדעים. המעקב אחר התהוות הידע המדעי והטכנולוגי כההליך מטריאלי היה, מבחינתה, כלי רב-ערך לדיון בהבניית המגדר והגזע כקטגוריות חברתיות. בניגוד ללאטור המאוחר, טוענת לאב, הראווי מעולם לא קידשה תפיסה הרמונית של מחקר ושל הפקת ידע: "זהו בדיוק המתח המתמיד שבין הבניה ודה-קונסטרוקציה", לאב מצטטת את הראווי –

בין מהלכים של זיהוי והגדרה לבין מהלכים חתרניים ומערערים, שאני רואה כעניין אינהרנטי לפמיניזם ולמדע באותה המידה [...]. הן השיח הפמיניסטי והן השיח המדעי הם פרויקטים ביקורתיים המבוססים על השאיפה לערער את יציבותם של מתודות ושל מושאי ידע בשדות כוח מורכבים – לערער ולדמיין אותם מחדש.¹⁵

במובן זה, עמדתו הפוסט-ביקורתית של לאטור משחזרת את הכשל שהוא-עצמו מייחס למתודה הביקורתית (אפיון צר ומשטיח על בסיס אידאולוגי). לאב, בין היתר, מסתייגת מדרכו לתאר את מלאכת המחקר הפוסט-ביקורתי במונחים סטראוטיפיים של יופי, ישועה ונשיות – כשהוא מדבר על הצורך בשיתוף פעולה ובדיאלוג בין מדענים, מבקרים חברתיים וחוקרי תרבות בהתמודדות עם משבר האקלים ועם השיח האנטי-מדעי. זוהי אינה רק עקיצה כלפי עולם הדימויים האפוקליפטי שללאטור נוקט לתיאור המחקר העכשווי כהתייבבות לצד גאיה, אלת האדמה (בניגוד להראווי, שביקרה באופן שיטתי את הדימוי הנשי והתרבותי של "טבע" כמושא לפיקוח ולשליטה). זוהי אזהרה מהאופן שבו תפיסה אנטי-פולמוסית של מחקר מצדיקה תפיסה הייררכית של ידע ושל מאבקים חברתיים, שבה השאלה הפמיניסטית ניצבת בשולי משבר האקלים או בכפוף אליו.

"להתבונן משום מקום ולהקיף הכול במבט":¹⁶ הפיתויים כאי-מעורבות

לאב מיישמת אפוא צעד דומה של ערעור ודמיון מחדש: ביחס להתקבלות של הראווי כמבקרת רדיקלית של ידע מדעי בשדה הפמיניסטי; אך גם ביחס לאפשרות ההפוכה, הניסיון לראות בה נציגה מוקדמת של מחקר פוסט-ביקורתי, מתוך עמדת דאגה ומסירות למושא ההתבוננות. הראווי, טוענת לאב, מאפשרת לנו, במבט לאחור, להתרשם מצורה ייחודית של ביקורת תרבות הניזונה מהמתח שבין מחשבה מדעית והומניסטית ובין גישה ביקורתית ופוסט-ביקורתית – בניגוד ללאטור, שבעיניה, נכנע למתיחות הזאת. לשם כך לאב שבה אל ה"פיתויים" כמטפורה פרשנית ומתודולוגית המופיעה בשני חיבורים מאת הראווי.

15 Haraway, *Primate Visions*, הערה 5 לעיל, עמ' 324.
16 Haraway, "Situated Knowledges", הערה 5 לעיל, עמ' 581.

במסה "ידיעות ממוצבות" הראוי דנה בשני "פיתויים" עקרוניים כפתרונות – מדומים ואף על פי כן הכרחיים – לשאלת האובייקטיביות. הפיתוי הראשון מבטא עמדה פוזיטיביסטית המגדירה ידע מדעי כאמת שאינה תלויה במושגים אנושיים, ועל כן שואפת להשתחרר מהטיות אידאולוגיות ומיחסיות תרבותיות. כנגדו, הפיתוי השני מאמץ עמדה של ספקנות מתמשכת. בראייה הזאת, ידע מדעי מתפרש רק כהבניה חברתית המאשרת את הסדר הקיים ומקנה מעמד סמכותי לנורמות ולאינטרסים של בעלי הכוח. הראוי דנה בפיתויים הללו כשתי עמדות מקוטבות, שסביבן חג הדיון הפמיניסטי בשאלת האובייקטיביות. לאב מרחיבה את טענתה. על פי לאב, היריבות שבין שתי העמדות והפער בין תצפית מדעית ופרקטיקות של פרשנות טקסטואלית היא מנגנון המייצר צורות מחזוריות של פיצול ומחלוקת – לא רק בין מדענים, חוקרי חברה והומניסטים, אלא גם בקרב הדיסציפלינות עצמן. באור זה היא מציעה להבין גם את המחלוקת שעורר מאמרו של לאטור בקרב חוקרי ספרות ותרבות, בין חסידי הביקורת למתנגדיה.

במבוא לתצפיות של פריקטים הראוי מרחיבה את היריעה, ומתארת ארבעה "פיתויים": ארבע נקודות מבט מתחרות ביחס לסוגיה התאורטית של הבניה חברתית של ידע מדעי.¹⁷ באמצעות הפיתויים הללו וכנגדם מבקשת הראוי לעקוב אחר האופן שבו פרימטולוגיה – מחקר קופים והתנהגותם – התבססה והשתנתה לאורך המאה ה-20 כשדה מדעי. לאב מתארת את התנועה של הראוי בין הפיתויים כניסוח מוקדם של המתח בין תפיסות ביקורתיות ופוסט-ביקורתיות של מחקר, וכטכניקה פרשנית שאפשרה לה לחמוק מהמלכודת של הכרעה בין עמדה ספקנית לעמדה פוזיטיביסטית ביחס לתפיסה המדעית של ידע ואובייקטיביות.

הפיתוי הראשון שהראוי מציינת מתגלם בעבודותיו של לאטור משנות השבעים והשמונים של המאה העשרים, שבהן ניתח באופן אנתרופולוגי את עבודתם של מדענים ואת ההיבט הסוציולוגי בהתקבלותן של תאוריות מדעיות. אף שמאמרה של לאב מבקר את עמדתו של לאטור, הראוי מזכירה אותו ואת ספרו *Laboratory Life* [להלן: חיי מעבדה] (שחיבר עם סטיב וולגר) כמקור השראה לניתוח כמו-ספרותי של הפרקטיקה המדעית.¹⁸ על פי מאמרה של לאב, ההיבט הבעייתי במתודה של לאטור, כדמות מובילה בתחום לימודי המדעים, נוגע לפיתוי להגדיר ידע מדעי כתופעה רטורית וסוציולוגית בלבד. ועם זאת, נוכל לציין בהערה שדימוי ה"התפתות" מופיע כבר ברשימת ביקורת מוקדמת שהראוי הקדישה ב-1980 לחיי מעבדה – שם היא משבחת את יכולתם של לאטור ושל וולגר כאנתרופולוגים לעמוד בפני הפיתוי לאמץ את האופן הא-פוליטי והבלתי ביקורתי שמדענים מתארים בו את עבודתם.¹⁹

17 Haraway, *Primate Visions*, הערה 5 לעיל, עמ' 1-15.

18 Bruno Latour and Steve Woolgar, *Laboratory Life: The Construction of Scientific Facts*, Jonas Salk (ed.), Princeton, NJ: Princeton University Press, [1979] 1986

19 Donna Haraway, "Laboratory Life: The Social Construction of Scientific Facts. Bruno Latour and Steve Woolgar" [book review], *History of Science Society* 71, 3 (September 1980), pp. 488-489

הפיתוי השני שהראווי מציינת במבוא לתצפיות של פרימטים הוא ניתוח פמיניסטי ופוסט-קולוניאלי של יחסי הכוחות החברתיים והכלכליים בזירה נתונה, ברוח הביקורת המרקסיסטית. הכיוון הפרשני הזה רלוונטי במיוחד, טוענת הראווי, לדיון בפרמיטולוגיה בגרסתה האמריקנית, שבה רוב החוקרים הם אנשים לבנים ואמידים המבצעים את עבודתם באפריקה ובאסיה. נשים, היא מזכירה, החלו להשתלב בתחום כמדעניות רק בעשורים האחרונים של המאה ה-20. אם כן, ניתוח מרקסיסטי מאיר את נקודות העיוורון (או המודעות המתפתחת) של פרימטולוגים מערביים לזיקתה של עבודתם להיסטוריה אימפריאליסטית ולנורמות גזעניות, ומאפשר לדון בהיבט המוסרי של העבודה המדעית ובקריטריונים המגדירים צורה הולמת של מחקר. עם זאת, התבוננות כזאת מוגבלת לסוגיות פוליטיות וכלכליות, ואינה יכולה לומר דבר בנוגע לשאלות ביולוגיות, גנטיות או התנהגותיות בחיי הקופים. היא אינה מאפשרת להראווי לדוֹבב את המעורבים הבלתי אנושיים במפגש בין פרימטולוגים וקופים.

הפיתוי השלישי מתגלם באופן שבו מדענים מבינים ומתארים את עבודתם, והוא למעשה הנקודה המרכזית שהוזנחה ונשכחה בקריאות מקובלות של הראווי כמבקרת פמיניסטית. לטענת לאב, הראווי מסרבת במוצהר להגדיר את הפרקטיקה המדעית ואת האתוס המדעי אך ורק במונחים אידאולוגיים של פיקוח, שליטה והדרה (ברוח הפיתוי השני), כשם שהיא מסרבת להגדיר ידע מדעי אך ורק כתופעה לשונית, רטורית וסוציולוגית (ברוח הפיתוי הראשון). כדי להאזין לאופן שבו מדענים מתארים את עבודתם, "שירת הסיירה" המפתה שלהם, בלשונה של הראווי, וכדי לדבר בשמם כחוקרת תרבות עליה לנטרל את ההיבט המתפלמס האגרסיבי של ניתוח ביקורתי; להשעות – באופן זמני, לא מוחלט – את הספק המובנה כלפי אובייקטיביות כמבנה אידאולוגי ואת התנגדותה הפילוסופית לתפיסה של ידע מדעי כשיקוף ישיר של המציאות.

לאב מקדישה קריאה צמודה לפסקה שבה הדיון של הראווי בפיתויים עובר תוך כדי תנופת הכתיבה מניסוח אירוני, השולל את נקודת המוצא של מחקר מדעי (היכולת "לפצח" את העולם ולתרגם "את קולם החי של מושאי המחקר", האובייקטים הבלתי האנושיים), להצהרת אמון ושותפות דרך עם הפרימטולוגים: "אני מאמינה לאותם חוקרים", כותבת הראווי, "מאמינה במובן עמוק זה שבו חיי הדמיון והאינטלקט שלי, המחויבות המקצועית והמעורבות הפוליטית שלי בעולם, מגיבים ונענים לעיונים המדעיים הללו".²⁰ זהו, לטענת לאב, ניסוח מוקדם של עמדה פוסט-ביקורתית, המבטאת מחויבות וקרבה לאתוס של מחקר מדעי בלי להתפתות להסכמה גורפת, נטולת ספק, לאקסיומות המדעיות על האופן שבו עובדות "מתגלות" (או "מיוצרות", במונחים ביקורתיים).

באמצעות הדיוקן הזה של הראווי, לאב כמו מתפלמסת עם הפוטנציאל הדוגמטי של ניתוח ביקורתי ופוסט-ביקורתי כאחד. הראווי, לפי לאב, היא הוכחה לכוחה המפרה של "התפתות" לכלים פרשניים שונים (בניגוד לפיתוי להיצמד למתודה אחת ולהכריז מלחמה על מתחרותיה). לאב מקשרת את הנקודה הזאת להשכלה המדעית והביולוגית של הראווי מראשית דרכה כחוקרת – אך גם ליכולתה להשתמש בכלים הומניסטיים וביקורתיים

20 Haraway, *Primate Visions*, הערה 5 לעיל, עמ' 8.

(דה-קונסטרוקציה וניתוח אידאולוגי, נרטיבי או לשוני) לצורך ייצוב משמעות, ולא רק כאמצעי התקפה וערעור. ואכן, העושר המתודולוגי שעמד לרשות הראוי, טוענת לאב, הוא שאפשר לה לבסס עמדה אידאולוגית ומושגית פתוחה, דינמית וניסיונית. בדומה לאפיון הדינמי אך המתייצב של "פיתויים" כמטפורה פרשנית, לאב מזהה בכתבי הראוי תנועה בין מובנים חלופיים של "אובייקטיביות", שאינם מתמצים רק באפיונה הביקורתי כעמדת התבוננות שקופה, ניטרלית וסמכותית. ליתר דיוק, הדיון בפרקטיקה של תצפית ממושכת בבעלי חיים הוביל את הראוי לתאר הבניה חברתית של ידע מדעי לא רק במונחים של כוח ודיכוי, אלא גם במונחי המסירות, האינטימיות והדו-קיום המעורבים בעבודתם של פרימטולוגים. "כל תהליך של הפקת ידע מחייב", כותבת לאב, "פשרה עם היסטוריות רבות ומרובות ויציאה אל הלא נודע בעולם של אי-צדק: הראוי מתעקשת שהקביעה הזאת תקפה באותה המידה לעבודת השדה בפרימטולוגיה ולפמיניזם פוסט-מודרני".²¹

הפיתוי הרביעי שהראוי מזכירה במבוא לתצפיות של פריקטים מגדיר את האתגר הראשי שהיא מתמודדת איתו בספרה: "הפיתוי לבחון תמיד מבעד לעדשת המיקרוסקופ [...] את החלקים הקטנים בהיסטוריות המורכבות של מגדר ושל גזע בתהליך הבנייתו של המדע המודרני"²² – כלומר, המעקב אחר מגדר, גזע ומדע כמנגנונים שלובים של הבניה חברתית. גישה כזאת מבטאת קריאת תיגר כפולה מצד הראוי: על הגדרה מופשטת של אובייקטיביות מדעית; ועל ניתוח ביקורתי וסוציולוגי של ידע מדעי, המתעלם מהסוגיה של מגדר וזהות אתנית. הראוי מראה, למשל, כיצד הגיבו חוקרות (שהחלו להשתלב בשדה הפרימולוגיה משנות השישים של המאה העשרים) לתאוריות קיימות בתחום, שנטו לפרש את חיי הקופים בלהקה בראי תפיסה תרבותית של דומיננטיות גברית ופסיביות נשית.

עם זאת, הראוי מעידה על הסכנה הטמונה בקיבוע הגישה הזאת כמסגרת הפרשנות הראשית: זוהי התייחסות למגדר ולגזע כמעין זכוכית מגדלת בעדשת מיקרוסקופ – כאילו היו כלי עזר שקוף וניטרלי להתבונן מבעדו במושא המחקר, ולא קטגוריות חברתיות הכפופות בעצמן להשתנות מתמדת ולריבוי פנים. זוהי אפוא התפתות לפרספקטיבה שהיא לכאורה חיצונית ובלתי מעורבת, המעלה על הדעת את האופן שבו הראוי תיארה במקום אחר דווקא את המבט המדעי בגרסתו המופשטת: "תחבולה אלוהית" המאפשרת "להתבונן משום מקום ולהקיף הכול במבט".²³

21 הת'ר לאב, "הפיתויים: דונה הראוי, אובייקטיביות פמיניסטית ובעיית הביקורת", מאנגלית: יוני ליבנה, כאן, עמ' 229.

22 Haraway, *Primate Visions*, הערה 5 לעיל, עמ' 8.

23 Haraway, "Situated Knowledges", הערה 5 לעיל, עמ' 581. בספר תצפיות של פריקטים מאמצת הראוי, בין היתר, טכניקה פרשנית ברוח הולדת הקליניקה של מישל פוקו, שתורגם לאנגלית ב-1973, ובייחוד ברוח האופן הנרטיבי שבו פוקו מתאר את הבניית המבט הרפואי. מישל פוקו, הולדת הקליניקה: ארכיאולוגיה של המבט הרפואי, מצרפתית: נועם ברוך, תל אביב: רסלינג, 2008.

שירת הסירנה: הפיתוי כעונג פרשני

בתחילת מאמרה לאב מציינת את מעמדה הנערץ של הראווי בעיני חוקרים ביקורתיים במדעי הרוח, שהוקירו את מחויבותה לשינוי חברתי ולערעור אפיסטמולוגי (כחוקרת שתחומי העיסוק שלה מתמקדים דווקא בשאלות מדעיות, טכנולוגיות ואקולוגיות). אך כיצד הגיבה הקהילה המדעית לתצפיות של פריקטטים? לאב אומנם מדגישה את היבטי הפתיחות והנדיבות של הראווי כלפי מושאי הביקורת והמחקר שלה, אך הראווי עצמה העידה, כעשור לאחר פרסום ספרה, שברוב הסקירות הביקורתיות שהקדישו לו פרימטולוגים בכתבי העת הוא התקבל בהסתייגות, בעוינות או בחוסר הבנה. לדעת הראווי, רוב הפרימטולוגים שפגשה פנים אל פנים לא קראו בספרה, אף שהיו מודעים למחלוקת סביבו. חוקרים בכירים בתחום כתבו עליו כמעט תמיד בזעם ובחוסר תום לב. "הם הרגישו מותקפים ומנוודים", היא אומרת.²⁴

לפי הראווי, תצפיות של פריקטטים נתפס כחלק מ"מלחמות המדעים" – הכינוי לפולמוס האינטלקטואלי והתקשורתי שניטש בין אנשי מדע לבין פילוסופים וחוקרי תרבות פוסט-מודרניים, שהגיע לשיאו בשנות התשעים של המאה העשרים. בריאיון מאוחר יותר (שבו היא מתנגדת לקשר בין "פוסט-אמת" כעיקרון רטורי ותרבותי ובין עמדתה כחוקרת) הראווי מזכירה אירוע מראשית שנות התשעים, שבו היא ולאטור התארחו בכנס פרימטולוגי ונשאלו אם הם מאמינים בקיומה של מציאות. השאלה הזאת, היא מספרת, הדהימה אותה, כעדות להיבט הכמו-תאולוגי של "מלחמות המדעים", שעל פיו עמדה מדעית או ביקורתית נשפטת במונחים של כפירה ואמונה.²⁵ אך כאמור, הראווי עצמה מבצעת מעין הצהרת אמונה במבוא לתצפיות של פריקטטים. לאב אינה מתייחסת לתופעה הרטורית הזאת, אך הדהודה של מלחמת הדתות ניכר גם באופן שבו הראווי מתארת באירוניה עצמית את דור החוקרים שלימודי המדעים התגבשו סביבו כשדה מחקר כמי שהסתערו על "טיעוני האמת של המדע כמעין גוף עוין".²⁶

עצם הכותרת "תצפיות של פריקטטים" מרמזת, כך אני סבור, להיבט חזיוני – כמו-פתולוגי או נבואי – בפרקטיקה של תצפית מדעית. ואכן, במבוא לספרה מופיעים כמה וכמה טיעונים וניסוחים המסמנים את העמדה הפרובוקטיבית והכמו-איקונוקלסטית שממנה תצפיות של פריקטטים יוצא לדרכו. למשל, בהשפעת אדוארד סעיד, הראווי מאפיינת פרימטולוגיה – או לפחות את ראשית דרכה – כ"אוריינטליזם קופי" (Primatology "is Simian Orientalism").²⁷ במובן נוקב יותר, הראווי מציעה לבחון עובדות מדעיות (ועובדות בכלל) כז'אנר סיפורי הבנוי כעדות להתנסות ומתגבש בכפוף לחוקים קבועים

Donna Haraway, "Primatology", *How Like a Leaf: An Interview with Thyrza Nichols Goodeve*, New York, NY: Routledge, 2009, p. 56

Moira Weigel, "Feminist Cyborg Scholar Donna Haraway: 'The Disorder of Our Era Isn't Necessary'", *The Guardian* (20/6/2019), <https://www.theguardian.com/world/2019/jun/20/donna-haraway-interview-cyborg-manifesto-post-truth>

Haraway, "Situated Knowledges" 26, הערה 5 לעיל, עמ' 578.

Haraway, *Primate Visions* 27, הערה 5 לעיל, עמ' 10.

ומגבלות ייחודיות. "לא כל דבר יכול להגיע ולהיווצר כעובדה [מדעית]", היא מדגישה, "לא כל דבר יכול להיראות או להיעשות – ולפיכך להיות מדובר ומסופר".²⁸ אני מעז להניח שהכיוון הפרובוקטיבי ביותר – לפרמיטולוגים – שהראווי מיישמת בספרה טמון, ככל הנראה, בעצם ההשוואה בין מחקר מדעי למדע בדיוני (ותרבות פופולרית), כשני שדות נרטיביים העוסקים במוצא המין האנושי ובעתידו על סמך התבוננות בגופם של קופים.

לאב אינה מתייחסת לנקודות הללו במאמרה, אף שהיא מזכירה את הפרק המוכר ביותר בספרה של הראווי – "Teddy Bear Patriarchy" – כ"דוגמה מופתית לביקורת תרבות ולניתוח אידאולוגי".²⁹ על פניו, נדמה שלאב נכנעת לפיתוי השלישי שהראווי תיארה: נטרול המבט הביקורתי מתוך נדיבות וכבוד כלפי מושא הפרשנות; היקסמות מ"שירת הסירנה" של הראווי עצמה, והסתפקות בתיאור חוזר של האופן שבו הראווי מגדירה את עבודתה ואת עמדותיה. הספר תצפיות של פריקטים (או לפחות, חלקים מרכזיים מתוכו) יכול להיקרא כדוגמה מובהקת לביקורת תרבות פולמוסית ומקעקעת – זו שתקפו שני התאורטיקנים הבולטים בשיח הפוסט-ביקורתי: איב קוסופסקי סדג'וויק, שטבעה את המונח "קריאה פרנואידי" לתיאור פרשנות המתרכזת בחשיפה אידאולוגית של מבני כוח ודיכוי מובלעים באובייקטים תרבותיים, המייצרת קריאות רפטיביות וחסרות חידוש;³⁰ ולאטור, בהסתייגותו הדומה ממה שהוא תופס כעמדה ביקורתית קונספירטיבית והרסנית, התוקפת את מעמדו העובדתי של מושא הביקורת ובה-בעת מתייחסת באופן דוגמטי ונטול ספקות לסדר החברתי שהיא מתיימרת לחשוף כעובדה. בפועל, לאב מציגה את הראווי כמי שהקדימה לנסח מהלך כזה של ביקורת עצמית ביחס לתחום שהיא-עצמה צמחה בו, שכבר עונה לטענות ברוח לאטור וסדג'וויק. כתשובה לאפיון הביקורת כהכרעה וכנקיטת עמדה חד-משמעית, בין עמדה ספקנית לדוגמטית או בין עמדה לוחמנית למעורערת, חיבורים כמו תצפיות של פריקטים ו"עדה-צנועה" מיישמים מתודה של התבוננות דו-כיוונית ובו-זמנית במושא הפרשנות ובכלי הפרשנות. בהמשך לדימוי ההתבוננות הביקורתית מבעד לעדשת המיקרוסקופ, נוכל לומר שהראווי מדגישה את קשרי הגומלין שבין שני צידי העדשה – הצופה והנצפה, המבקר והמבוקר. הגדרה ביקורתית של אובייקטיביות כעמדת התבוננות חיצונית ובלתי מעורבת מעמידה למבחן אנלוגי גם את הביקורת וגם את היחס המקדש או הממילאי לכלים ולמושגים המשרתים אותה. ניתוח יחסי הכוח המגדירים בשדה כלשהו (מחקר פרמיטולוגי של חיי קופים, במקרה הזה) מאיר בו-בזמן את הנורמות המגדריות שהביקורת עצמה מתעצבת מתוכן ואת הפרקטיקות של מיון והגדרה שהיא מפעילה. לחלופין, הנכונות לעקוב (גם) אחר ההיבטים החברתיים של אמפתיה, מסירות ודו-קיום המתגלמים בתצפית מדעית מאפשרת לביקורת לממש ולפתח צורות אינטימיות וקשובות יותר של ניתוח תרבותי.

28 שם, עמ' 4.

29 לאב, הערה 18 לעיל, עמ' 229.

30 קוסופסקי סדג'וויק, הערה 6 לעיל.

באופן ספציפי, נראה שלאב מאמצת את העיקרון של "קריאה אוצרותית", שבו היא דנה לקראת סיום מאמרה. "קריאה אוצרותית" היא השם שמציע חוקר הספרות האמריקני נתן ק' הנסלי למתודה פרשנית המשלבת בין גישה ביקורתית לפוסט-ביקורתית; בין אתוס של מחויבות לבין שינוי חברתי לצורות ניתוח המבקשות להאיר את עושרו ומורכבותו של אובייקט הפרשנות (ולהגן עליו מההיבטים המשטיחים או המקעקעים של פרשנות אידאולוגית ואנטי-נורמטיבית).³¹ "מטרת", כותב הנסלי –

היא לשמור על עמדה "פרנואידית" (במונחיה של איב סדג'וויק) או ביקורתית בנוגע לאלימות היסטורית (פוליטיקה) ובמסגרת קריאה חיצונית – ובר-בזמן לאמץ אתוס של קריאה "מאחה" או פרשנות לכך זכות בקריאה מבפנים, ביחס לאובייקטים האינדיבידואליים שעל הפרק.³²

לאב מאמצת את הכיוון הזה מבחינה תמטית ומבנית. בקריאתה בעבודותיה של הראווי "מבפנים" היא עוקבת אחר רטוריקה של דאגה ומחויבות למושא המחקר מצד הראווי (המבשרת את השיח הפוסט-ביקורתי בשנות האלפיים או מתחדדת בעזרתו). ובקריאתה ה"חיצונית", המרחיבה את המבט מהתבוננות במושא הפרשנות הישיר להקשרים פוליטיים ותרבותיים מקיפים יותר, לאב דנה בתרבות הפולמוס סביב שאלות מתודולוגיות. את הוויכוח בין חסידי הביקורת למתנגדיה במדעי הרוח (או "מלחמת הקריאות", כפי שהנסלי מכנה אותה) היא מתארת כהד ליריבות היסטורית בין מדענים, הומניסטים וחוקרים חברתיים, כמנגנון שמתוכו דיסציפלינות אקדמיות מתעצבות ומתפצלות. בר-בזמן, לאב מתארת את "מלחמת הקריאות" כביטוי להתנגשות בין אסטרטגיות שונות – של היענות, דחייה או פשרה – ביחס לתפיסה נאו-ליברלית, א-פוליטית של מחקר; וביחס לאפשרות לאמץ צורות כמו-מדעיות וכמו-טכנולוגיות של עיון ופרשנות.

לקראת סיום, נשוב לרגע לדימוי ההאזנה לשירת הסירנה של המדענים, שבעזרתו מתארת הראווי את הפיתוי להשעות את עמדת השיפוט והביקורת כלפי האופן שבו הם מגדירים מחקר מדעי. מעבר לכך שהראווי מדמה פרימטולוגים ליצורי כלאיים מיתולוגיים, דמויות נשיות ומפתות, היא משחזרת ברגע הזה מהלך כמעט קלאסי של הגנה על הטקסט הפואטי דווקא: מפני ביקורת רציונליסטית, מפני שיפוט מימטי, עובדתי וכמו-מדעי. לאב מציעה בסיום מאמרה לגבש פרשנות גנאלוגית של "אמפתיה" ו"דאגה" כערכים הומניסטיים בלתי מעוררים. אך בבחירתה להתמקד ב"פיתויים" כמטפורה פרשנית ובאפיון מלאכת המחקר והפרשנות כתנועה מתמדת בין כניעה לפיתוי ועמידה בפניו, היא גם מצטרפת (ומצרפת את הראווי) למסורת אפולוגטית של משוררים ומבקרי ספרות

Nathan K. Hensley, "Curatorial Reading and Endless War", *Victorian Studies* 56, 1 31 (Autumn 2013), pp. 59-83. בחירתו של הנסלי במונח "קריאה אוצרותית" (curatorial reading), לדבריו, נעזרת במתח שבין הדימוי הביקורתי של אוצרות כעמדה מפקחת ונורמטיבית לבין המשמעויות האחרות והרדומות של אוצרות, כעמדה של שימור, דאגה וטיפול (המתגלמות בשם הפועל הלטיני curare). ראו עמ' 64 במאמרו.

בעידן המודרני, שדיברו בשבחו של עונג כדרך להצדיק קריאה שאינה מתמקדת בתכניו של הטקסט הספרותי, בטענותיו או בעומק הפרשני שאפשר לחלץ ממנו. עם זאת, אפשר להבין את העונג גם במונחים פוסט-ביקורתיים, כניסיון להתקרב אל הטקסט דרך האפקט שהוא מעורר בנו, דרך הקשבה לצליליו וניסיון לחוש את חומריותו, בלי למהר לפרשו או לבקרו.

בדברה על הפיתוי להאזין לשירת הסירנה של טקסטים מדעיים הארווי מתנגדת להתבוננות מדעית המאפיינת את הטבע ומבנה אותו כאובייקט לפיקוח, לניצול ולכריית משאבים. בכך היא מאירה את האפשרות לקרוא את הטקסטים הללו באופן ספרותי, פואטי, שירי – אם כדי להגן עליהם מפני המבט הביקורתי ומפני הניתוח האידאולוגי שהיא עצמה מוציאה לפועל, ואם כדי לסמן דבר-מה נוסף המורגש בטקסט, שטרם קיבל צורה מוגדרת ומובהקת של ידע, של טענה סמנטית או של נורמה תרבותית.

תפיסה "פרנואידית" או קונספירטיבית של פרשנות מנסחת את הדבר הזה כמבנה עומק אידאולוגי – המובלע בטקסט ומבצבץ מתוכו כתפיסת מציאות כוזבת, שהביקורת מזהה ומערערת. מבקרי ספרות ושירה מודרניים כינו זאת במילה אחרת: עונג – אירוע ותכלית כשלעצמם. אך קריאות עכשוויות פוסט-ביקורטיות מבקשות להציג את העונג באופן אחר – לא כניסיון לבודד את המעשה האומנותי ולנתק אותו מן הממשות, אלא דווקא כדרך לאפשר ללשון ולמעשה האומנותי לגעת בממשות, ללכוד את הממד האפקטיבי שבקריאה כממד גופני, ולחצות את החיץ שבין הרטוריקה לעובדה, שבין הלשון לממשות. את ההגנה על העונג המתגלם בקריאה נוכל לפגוש בטקסטים תאורטיים עכשוויים. כך, למשל, מבקר הספרות ג'ונתן קאלר מציע בספרו *Theory of the Lyric* שיבה לקריאות פואטיות העוקבות אחר האופן המוזיקלי והביצועי שבו שירה לירית מפעילה את קוראיה, בניגוד לנורמה של קריאות פרשניות ומימטיות.³³ קו מרכזי העובר לאורך ספרו מתייחס לאופן הרטורי שבו טקסטים ליריים חושפים את עצמם, כביכול, לקריאה חשדנית וביקורתית, בכך שהם קוראים תיגר על מגבלות המציאות וחוקי הטבע, ודווקא כך מושכים את תשומת הלב לדפוסים (ריתמיים, מצלוליים, פיגורטיביים וויזואליים), ומעצימים את הממד הגופני והאפקטיבי בקריאה.

זהו גם דגם המחשבה הסינתטית שמציעה הראווי, המייצר אזורי כלאיים בין מחשבה מדעית למחשבה אתית, בין אדם, מכונה וחיה, כפי שהיא מציעה במושג הסייבורג. הסייבורג מערער על ההבחנה בין אנושי ללא אנושי, מציג את המכונה כמחוברת לאינטימי ביותר, לחושי ולגופני, וכורך את החשיבה המדעית בחשיבה הפמיניסטית. הראווי, כפי שלאב מציגה אותה, מדגימה תנודה דומה לזו שמציג קאלר, אך ביחס לטקסטים מדעיים. היא מבקשת להאזין למדענים. לקרוא אותם בלשונם, על פי עולם המושגים שלהם – ולא רק לחשוף את סתרי יצירתם. עם זאת, באותה שעה היא מפירה את הקוד הזה: היא בוחנת טקסטים מדעיים מבעד לעדשת המיקרוסקופ הביקורתי, היא עוקבת אחר האופן שבו נרטיבים מדעיים מיוצרים ומשתנים, והיא מפעילה עליהם כוח פרשני – בידיעה שגם היא-עצמה נחשפת מצידה השני של עדשת הזכוכית. לפיכך, בניגוד לתפיסה של

אי־ציבות כסימן לחולשה או כהזמנה למתקפה (מדעית או ביקורתית), הראווי ולאב מאירות את הממד הפגיע, החלקי והבלתי ודאי המאפיין כל צורה של הפקת ידע וכל תביעה לאמת: מדעית, ביקורתית או פואטית.

המחלקה לספרות עברית, אוניברסיטת בן־גוריון בנגב